

ДВОЛИКИЙ ЯНУС ПІЗЬОГО ПОЕТИЧНОГО МОДЕРНІЗМУ

Анісімова Н. На зламі культурних епох: Поезія покоління 80-х рр. ХХ ст. у системі пізнього українського модернізму: Монографія. – Бердянськ: Видавець Ткачук О. В., 2012. – 529 с.

Уже перше (візуальне) знайомство з монографією Н. Анісімової налаштує на очікування розгляду явищ, переломних для літературного процесу останнього помежів'я віків. Цьому великою мірою сприяє й концептуально дібрана обкладинка книжки: зображення дволикого Януса готує читацьку свідомість до аналізу суперечливих, неоднозначних та дискусійних питань у розвитку українського модернознавства. Чорно-білий контраст ілюстрацій (сучасний мегаполіс, історичні артефакти, маска) загострює увагу на основних смислових "китах" дослідження: місто, історія, театр, міфопоетика, людська екзистенція. Наступне знайомство зі змістом монографії підтверджує "горизонт сподівань", що характеризує функціональні можливості зустрічі тексту і його читача. Творчість представників пізнього поетичного модернізму справді набуває ознак дволикості, "романтичного янусового роздвоєння", покликаною до життя умовами перехідної культурної епохи останньої чверті ХХ ст. Вдале оформлення книжки виступає своєрідним прологом до дослідницького нарративу Н. Анісімової.

Монографія стала одним із перших кроків у напрямку синтетично-аналітичного осмислення пізнього поетичного модернізму. Якщо ранній та розвинений етапи модернізму в українській поезії отримали досить активну й численну наукову рецепцію, то його пізня фаза досі залишається недослідженою царинною літературознавства. При цьому очевидно, що визначення естетичної та світоглядної єдності представників поетичної генерації 80-х рр., установлення самого факту існування цього явища в системі пізнього модернізму, проведення типологічних зіставлень між різними "хвилями" сприятимуть більш ґрунтовному аналізу тенденцій поетичного руху ХХ ст. Запропонована в монографії концепція розвитку пізнього модернізму як еволюційного поступу дає змогу вияскравити онтологічний зріз та нові грані його естетичного досвіду, що розширює обрії бачення логіки поетичного руху ХХ ст.

Обравши за об'єкт дослідження модерну поезію представників покоління 80-х рр. ХХ ст. (Ю. Андрухович, Н. Білоцерківець, Ю. Буряк, В. Герасим'юк, П. Гірник, О. Забужко, С. Короненко, І. Малкович, П. Мідянка, І. Римарук), Н. Анісімова змогла всебічно досягнути цей літературний феномен як окрему цілісність і структурувати в ідейно-художніх параметрах. Аналіз світоглядно-

естетичних інтенцій репрезентантів генерації 80-х подано в контексті еволюційних процесів поетичного руху: принагідно залучаються твори типологічно подібних представників інших "хвиль" українського (Б.-І. Антонич, М. Вороний, Леся Українка, Є. Маланюк, О. Ольжич, І. Драч, М. Воробійов, В. Голобородько, Віра Вовк, Б. Бойчук, Б. Рубчак, Ю. Тарнавський) та світового (А. Ахматова, Е. Верхарн, Т.С. Еліот, Р.-М. Рільке, Г. Тракль) модернізму. Приміром, урбаністична, есхатологічна, театралізована моделі світу в ліриці покоління 80-х зіставлені з типологічно подібною поезією Б.-І. Антонича, А. Ахматової, Т. С. Еліота, М. Семенка та ін., що дає змогу простежити послідовність модерністського руху.

Н. Анісімова висунула теоретично обґрунтовану гіпотезу, що містить плідні наукові ідеї. У монографічному нарративі багатогранно викристалізовується макротеза про незавершеність модернізму та його схильність до потенційного видозмінювання, теоретичним осердям котрої стали концепції Ю. Габермаса. Учений висунув ідею безперервного руху естетичних явищ ("Філософський дискурс Модерну", "Модерн – незавершений проект"), що спонукали до перегляду сутнісних характеристик модернізму, визначення його структурних частин

та часових меж. Заповненню деяких лакун у модернознавчій рецепції слугує акцентоване в монографії габермасівське тлумачення модерністських явищ як “відкритого проекту”. Н. Анісімова доречно покликається й на праці І. Франка (“Мислі о еволюції в історії людськості”), Д. Чижевського (“Культурно-історичні епохи”), Г. Р. Яусса (“Літературний процес модернізму від Руссо до Адорно”), які обґрунтували теорію “циклів” і культурних епох та обстоювали тезу “хвилеподібного” літературного поступу. Тож дослідниця має рацію, наголошуючи: “Певний період у розвитку модернізму не можна сприймати ізольовано від попередніх “хвиль”, лише бачення їх у сукупності, а також порівняльно-типологічний аналіз можуть створити цілісну картину еволюції художньої свідомості. Кожен наступний етап у розвитку модернізму, попри його значущість і вивершеність, давав могутні імпульси для наступних “хвиль” та “сплесків” функціонування” (14). Цитована макротеза заявляє про себе й в обґрунтуванні думки Д. Чижевського про циклічний рух, “хвилеподібність” культурно-історичних епох. Цілком логічно дослідниця трактує творчість покоління 80-х як чергову “хвилю” поетичного модернізму, покликану до життя культурно-історичними умовами перехідної епохи, у котрій відбувалося руйнування дискредитованих засад соцреалізму.

Найвагоміший здобуток Н. Анісімової – моделювання системи пізнього поетичного модернізму як чіткої структури. У монографії переконливо доведено, що джерелами модерністських пошуків поетів генерації 80-х стали творчі напрацювання попередніх “хвиль” пізнього модернізму. На діахронічному рівні авторка структурує цю систему з основних часових й естетичних фаз розвитку, пов’язаних із творчістю окремих шістдесятників, поетів Нью-Йоркської групи, Київської школи та представників покоління 80-х. На рівні синхронії цю систему репрезентують яскраві особистості поетів-модерністів, які креативними пошуками прагнули інтегрувати українську поезію у світовий модерністський контекст. Звісно ж, проаналізована естетична система не закрита й передбачає доповнення новими поетичними рухами. Теоретична цінність

праці – насамперед у структуруванні пізнього поетичного модернізму та літературознавчій рецепції різних його явищ.

Рецензована монографія справляє враження ретельно й логічно сконструйованої наукової споруди. Чітку теоретичну визначеність простежуємо й у п’яти розділах, кожному з яких передує стислий виклад основних понять та термінів. Імпонує те, що Н. Анісімова не намагається подати безліч теоретичних ідей; увага дослідниці зосереджена переважно на тих, котрі найвдаліше, з її погляду, відбивають сутність концепції певної структурної частини роботи. Незважаючи на те, що сформульовані завдання торкаються різних наукових царин (літературознавство, міфопоетика, філософія, культурологія), авторці вдалося зберегти логічну вмотивованість і сюжетність викладу, простежувані насамперед у постійному акцентуванні взаємозв’язку досліджуваної проблеми з модерністським типом художнього мислення.

У розділі “Місто як палімпсест: художні моделі топосу міста в поезії покоління 80-х” дослідниця з’ясовує місце урбаністичних мотивів на матеріалі лірики В. Герасим’юка, Н. Білоцерківець, Ю. Буряка, П. Гірника, І. Малковича, І. Римарука у світлі напрацювань представників семіотики (Ю. Лотман, В. Топоров та ін.), які позиціонували “місто” як текст культури. Н. Анісімова слушно зазначила, що у творчості представників поетичного покоління 80-х художньо реалізуються визначені Ю. Лотманом два типи міста: концентричний (Ю. Андрухович, Н. Білоцерківець, О. Забужко) та ексцентричний (В. Герасим’юк, І. Малкович, І. Римарук), завваживши органічне поєднання двох іпостасей міста в текстах одного й того ж автора. Дослідниця розглядає проблему на основі широкого літературного контексту, акцентуючи національну культурну традицію урбаністики, закладену Г. Сковородою, І. Франком, Т. Шевченком, “неокласиками” (М. Драй-Хмара, М. Зеров, Ю. Клен, П. Филипович), авангардистами (В. Поліщук, М. Семенко), представниками Нью-Йоркської групи (Б. Бойчук, Б. Рубчак, Ю. Тарнавський та ін.), Київської школи (М. Воробйов,

В. Голобородько). Літературознавчу інтерпретацію моделей (“чуже місто”, “місто-міф”, “місто-пекло”, “місто-лабіринт”, “місто-спрут”, індустріальне місто, модерне місто тощо), простеження основних ідейно-естетичних параметрів “київського” та “львівського” текстів увиразнює та поглиблює постійне проведення типологічних зіставлень між представниками різних “хвиль” модернізму в художньому вираженні урбаністичних мотивів.

Камертоном цього розділу став аналіз творчості поетів так званого “карпатського терену” (Ю. Андрухович, В. Герасим’юк, І. Малкович, П. Мідянка), які художньо трансформували визначену О. Шпенглером опозицію “село (природа) / місто (цивілізація)”. Залучаючи до інтерпретаційного поля широкий текстовий масив, дослідниця простежує прагнення генерації 80-х інтегрувати в чужий для неї світ міста своє рідне “етнічне поле” (Л. Гумільов), зменшити між ними напругу протистояння, непорозуміння й відчуження. Заслужують уваги такі підрозділи цієї структурної частини: “Я відірвався від коренів своїх...” (В. Герасим’юк): художня модель “чужого міста”; “Маленьке місто, вулиця сумна...” (П. Гірник): естетичне вираження опозиції “центр / периферія”; “Це місто, наче спрут...” (М. Семенко): міфопоетичні аспекти топосу міста; “Справа не в містиці – в місті...”: “київський текст” В. Герасим’юка; “Дивне місто із іменем левів чи Льва...” (С. Короненко): художнє моделювання топосу європейського міста”. Цей розділ вдало вибудовує логіку наукового викладу та структурує матеріал. У річищі постановки однієї й тієї ж проблеми дослідниця наводить різноспрямовані, а то й протилежні спостереження. Так, висвітлюючи багатозаровий палімпсестний зміст топосу міста, Н. Анісімова вербалізує думку про домінування контрастних образних вирішень – місто-діва / місто-блудниця; місто-Небесний Єрусалим / місто-Вавилон; ексцентричне місто / концентричне місто тощо. Аналізуючи топос модерного європейського міста, дослідниця акцентує лотманівську модель концентричного типу міста Лева, що виконує місію новітнього Єрусалима, позаяк має інтегрувати українську культуру у світову. До

зображення “галицького П’ємонта” залучено типологічно подібні твори Б.-І. Антонича, Б. Бойчука, В. Кордуна, М. Савки. Тяжіння до проблемного викладу матеріалу надає науковому стилю дослідниці динамізму та підсилює читабельність монографії.

Оригінальну концепцію простежуємо в розділі “Театралізація дійсності як засіб розбудови “нової художньої реальності”, котрий виокремлюється в монографії передусім успішним поєднанням кількох актуальних напрямків сучасних досліджень – міфопоетичного, культурологічного, формального, порівняльно-типологічного. Н. Анісімова аргументує театральність мислення поетичної генерації 80-х як спосіб світовідчуття в умовах руйнування радянської імперії. Слушні спостереження над специфікою т. зв. “перехідного покоління”, для якого театралізація мислення стає обов’язковим складником творчості. У світлі теоретичних напрацювань А. Арто, Й. Гейзінги, М. Євреїнова, Ю. Лотмана, М. Мамардашвілі, Я. Мукаржовського, П. Пави, В. Халізева дослідниця визначила конститутивні риси поняття “літературна театральність”, що має свою специфіку порівняно з класичним театральним дійством. Творчість представників поетичного покоління 80-х Н. Анісімова проаналізувала крізь призму концепцій М. Євреїнова (“життя є театр”), Й. Гейзінги (“людина, яка грає”), А. Арто (“нова театральність”), М. Мамардашвілі (театральний кін – місце для “присутності реальності, якої немає”) тощо. Дослідниця переконливо доводить, що використання прийому театральності в художньому творі виразно вказує на вияв модерністської естетики, позаяк у ньому закладена ідея творення нового життя не лише людиною-актором, а й будь-яким індивідом, схильним до гри.

Цікавим аспектом дослідження пізнього поетичного модернізму стала рецепція барокових мотивів та образів, котрі авторка визначає як необароко й віднаходить їхні джерела в поезії Б.-І. Антонича, Б. Лепкого, Г. Чупринки, Віри Вовк та ін. Аналіз Н. Анісімовою “різдвяних” циклів Ю. Андруховича та І. Малковича доводить важливу думку: у контексті творчих пошуків поетичного покоління 80-х повернення до вертепу було активним засобом

ренесансу української поезії. Змістовні й спостереження щодо перегуків необарокового складника лірики та іронічно-грайливої структури вистав шкільного театру, котрій притаманне химерне поєднання релігійного і світського планів зображення.

У розділі “Історіософська концепція буття України в пізньомодерністському поетичному дискурсі” Н. Анісімова розкрила основні аспекти художнього трансформування національної історії на матеріалі лірики Ю. Андруховича, Ю. Буряка, В. Герасим'юка, І. Малковича, І. Римарука. У студії докладно розглянуто праці й рефлексії вітчизняних і зарубіжних учених, що стали підґрунтям цієї частини монографії, – М. Бердяєва, М. Гайдеґґера, М. Костомарова, Д. Чижевського, Т. де Шардена, К. Ясперса. Наскрізняй нерв розділу – концепція пов'язаності модернізму з історичністю художнього мислення. Н. Анісімова доводить, що, попри наявність певних чинників консолідації, представники поетичного покоління 80-х ішли різними шляхами в художній реалізації історіософської концепції буття України, продемонструвавши різні стильові підходи. Дослідниця запропонувала власну типологію художніх історіософських моделей у поетичному дискурсі покоління 80-х: пародійно-карнавалізоване зображення історії (Ю. Андрухович), онтологічний підхід в осмисленні складних проблем історичного поступу (І. Римарук, О. Забужко); міфологізація та героїзація минулого (В. Герасим'юк, П. Гірник); театралізована версія історії (І. Малкович). Модернізований підхід поетів у висвітленні історіософських концепцій буття України авторка інтерпретує на основі типологічних зіставлень із поетами “празької школи”.

У середовищі поетичного покоління 80-х Н. Анісімова виокремлює найбільш типові історіософські моделі, пов'язуючи їх із філософською категорією історичного часу. У світлі ідей М. Гайдеґґера, Т. де Шардена, К. Ясперса дослідниця аналізує “час становлення” національної ідентичності” (Т. де Шарден) у ліриці Ю. Буряка та І. Римарука. Цілком слушно історіософське мислення поетів авторка тлумачить крізь призму ясперсівської теорії т. зв. “осьового

часу”. У художньому світі Ю. Буряка та І. Римарука Н. Анісімова виокремлює доленосні епохи, упродовж яких український народ здійснив помітний прорив, що заклав “основи духовної сутності людини і її справжньої історії” (К. Ясперс) – княжу ранньохристиянську добу й козацьку еру. Дослідниця аргументовано доводить, що у творчості представників покоління 80-х, як і в поетів “празької школи” (О. Лятуринська, Є. Маланюк, О. Ольжич), ці історичні віхи – модель “золотого віку”, початок історії, момент біблійного Творення, що дав поштовх для розвитку наступних державотворчих епох.

Висвітлюючи питання культури ніцшеанської людини (образ “останнього вояка”), доречно було б ширше провести зіставлення спільних та відмінних рис межі “пращанями” та поетами покоління 80-х, адже, попри зовнішню подібність мотивів, ці явища модернізму кардинально різняться у світоглядних засадах. Цікава думка дослідниці про те, що творчості поетичного покоління 80-х притаманна “еволюція художньо-філософської концепції особистості”, значно виграла б у глибині трактування при залученні ширшого текстового матеріалу з використанням типологічних зіставлень лірики різних “хвиль” пізнього модернізму – шістдесятників, представників Київської школи, “тихої поезії” тощо.

Аналіз театралізованої моделі історії ґрунтується на прийомах деміфологізації, іронічного перегляду й переоцінки відомих історіософських символів, синтезі реальності з ілюзією. На матеріалі лірики І. Малковича Н. Анісімова простежує основні віхи національного “театру абсурду”, визначальними рисами якого, на її думку, стали химерне поєднання певної історичної екзотики, умовних (фантастичних) прийомів зображення й акцентуації яскравих прикладів волелюбного національного духу, котрі сповнює прихована іронія й осуд політики непослідовності та компромісів. Доречно зауважити, що театралізація та пародіювання історії дають плідний матеріал для зіставлення модерністського та постмодерністського типів світовідчуття, які в ліриці поетичного покоління 80-х видаються взаємопоєднуваними. Обґрунтована

дослідницею теза про те, що модерністський та постмодерністський дискурси в українській поезії другої половини ХХ ст. розвивалися паралельно, могла би значно вияскравитися саме в аналізі основних прийомів літературної театральності.

Новаторською стала рецепція художніх моделей історичного часу. Відштовхуючись від тези про єдність часових шарів як засадничої риси поетичної історіософії Ю. Буряка, В. Герасим'юка, І. Римарука, Н. Анісімова розкриває роль ірраціонального світовідчуття, котре давало змогу вільно оперувати явищами та подіями минулого. Проінтерпретовані авторкою художні моделі історичного часу (статичний, уповільнений, "рваний час", рухливий час, "часозміщення", "зімкнений" час тощо) допомагають усебічно висвітлити концепцію "цілокупності" трьох часових модусів-шарів.

Аналіз художньої моделі національно-визвольних рухів у поезії В. Герасим'юка виграє передусім акцентованим філософським підґрунтям, яке дослідниця знаходить у працях М. Бердяєва, М. Грушевського, М. Костомарова, К. Ясперса та біблійному першотексті – Святому Письмі. Теоретична визначеність дала змогу всебічно розкрити актуальні проблеми: месіанського призначення України, зради та відступництва, братовбивства, стосунків ватажка і маси тощо. Засадничі ідеї христологічної історіософії М. Костомарова витлумачено на матеріалі поезії "опришківської" та "упівської" тематики. Зіставивши Герасим'юкову лірику з поетичними візіями Ю. Клена, Є. Маланюка, О. Ольжича, дослідниця дійшла слушного висновку про спільність метаісторичної проблематики, що наскрізним струменем проходить у творчості і "пражан", і поетів покоління 80-х.

Заслуговує на увагу й розділ монографії "Художньо-філософський вимір екзистенціальних мотивів у поезії покоління 80-х". На основі феноменологічного методу авторка проаналізувала основні складники екзистенціального дискурсу, обравши за об'єкт дослідження творчість тих поетів, у яких найвиразніше виявляється філософське підґрунтя. Звичайно, тут

можна закинути дослідниці суб'єктивні наукові вподобання, адже тяжіння до екзистенціальної парадигми виявили не лише П. Гірник, О. Забужко, а й інші поети – В. Герасим'юк, П. Мідянка, І. Римарук. Водночас можна погодитися і з таким підходом, коли певна літературознавча проблема досліджується на матеріалі найяскравіших репрезентантів генерації 80-х, тим паче що авторка залучає до типологічних зіставлень і творчість інших поетів. У цій структурній частині Н. Анісімова зосередилася на аналізі художніх аспектів екзистенціалу самотності (П. Гірник) та прийомах естетичного моделювання світу абсурду (О. Забужко). Дослідниця аргументує стійке тяжіння українського модернізму на всіх етапах його розвитку до філософії європейського екзистенціалізму, водночас виокремлюючи його національну специфіку. Вдумливий інтерпретаційний підхід дав змогу Н. Анісімовій сформулювати висновки про типологічні перегуки у вираженні найпоширеніших екзистенціалів між репрезентантами різних "хвиль" модернізму. Дослідницький наратив цього розділу спрямовано на доведення тяглості традицій метафізичної лірики, закладених Б.-І. Антоничем, Б. Бойчуком, В. Голобородьком, Т. Осьмачкою, Є. Плужником, В. Стусом.

Рецензована монографія особливо виграє в мікроаналізі поетичних текстів: саме тут найбільше виявляється оригінальність авторських інтерпретацій, утілених у низці тонких і вдумливих спостережень над взаємозв'язком світоглядної проблематики й художньої структури вірша. Авторка поєднує загальну характеристику певного естетичного явища й аналіз творчої індивідуальності того чи того поета. Цитування поетичних текстів не розпорошує аналітичну думку, а навпаки – увиразнює й доповнює її.

Дослідження творчості поетичної генерації 80-х рр. поглиблює, урізноманітнює й уточнює актуальну вітчизняну наукову рецепцію низки питань, тенденції розвитку модерністського дискурсу й перебігу літературного процесу. Наукова значущість монографії виявляється й у тому, що вона спонукає до полеміки навколо гострих питань у

царині пізнього поетичного модернізму. Дискусійні деякі аспекти дослідження, котрі у книжці лише означені й потребують ретельного аналізу в майбутніх студіях: як співвідносяться представники літературного покоління й певного стильового напрямку, що функціонують одночасно; у чому полягають спільні та відмінні риси у формуванні різних перехідних епох (доба помежів'я XIX ст. може бути зіставлена з типологічно подібною епохою кінця XX ст.). Так само дискусійним видається визначення хронотопу покоління 80-х у світлі концепції німецького культуролога К. Маннгейма, котра хоч і сприяє побудові певного уявлення про часопростір, у якому реалізувався естетичний феномен пізнього модернізму, та все ж залишає чимало нез'ясованих питань: чому деякі народжені

в одне десятиліття поети не об'єдналися в монолітне літературне покоління; який зв'язок між репрезентантами генерації 80-х і попередниками та наступниками тощо. Важко уявити пізній поетичний модернізм без ґрунтовної рецепції різних видів інтертекстуальності та розкриття їхнього естетичного навантаження. Звичайно, відповіді на ці запитання та порушені проблеми неможливо вичерпно дати в одному дослідженні, котре загострило увагу й активувало важливі аспекти пізнього поетичного модернізму. Залишається сподіватися, що в наступних студіях літературознавці, спираючись на рецензовану монографію, і далі шукатимуть відповіді на складні питання модерністського руху в новітній українській літературі.

Отримано 26 жовтня 2012 р.

*Галина Райбедюк
м. Ізмаїл, Одеська обл.*